

ZUZANNA KLUSEK*

KLAUZULA *REBUS SIC STANTIBUS* —
EKONOMICZNO-PRAWNE UJĘCIE ROZUMIENIA
NADZWYCZAJNEJ ZMIANY STOSUNKÓW
W OBLICZU PRZEMIAN
SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH PO 2020 R.**

Pandemia SARS-CoV-2, inwazja Rosji na Ukrainę, szybko postępująca inflacja — wszystkie te wydarzenia znajdują odzwierciedlenie nie tylko w życiu społeczno-politycznym, lecz także w obrocie gospodarczym. Możliwość przewidzenia skutków zawieranych umów stała się skomplikowana, a tym samym wywiązywanie się z nich w oparciu o pierwotne warunki umowne staje się coraz częściej nadmierne utrudnione bądź też niemożliwe.

Choć aby zapewnić efektywność gospodarczą, umów należy dotrzymywać, to jednak wywiązywanie się przez strony z zobowiązań umownych, gdy nastęcza to niewspółmiernych trudności, których przewidzenie przy zawieraniu umowy nie było możliwe, należy określić jako niepożądany stan w obrocie gospodarczym. Ustawodawca, mając na względzie zapobieżenie takim sytuacjom, zaproponował wiele instytucji, które mogą zostać zastosowane w przypadku kwalifikowanej niemożności wywiązania się z umowy. Wskazać można chociażby niemożliwość spełnienia świadczenia czy — analizowaną w tym artykule — klauzulę *rebus sic stantibus*.

* Autorka jest studentką V roku prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie oraz seminarzystką w Katedrze Filozofii Prawa i Etyki Prawniczej; ORCID: 0009-0000-2324-695X.

** Artykuł został przygotowany w ramach przedmiotu Tutoring prowadzonego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w roku akademickim 2023/2024 (koordynator: dr hab. Piotr Szewdo, prof. UJ, tutor: dr Wojciech Bańczyk).

Z punktu widzenia obecnej sytuacji społeczno-gospodarczej kluczowe znaczenie ma jedna z przesłanek zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus* — „nadzwyczajna zmiana stosunków”, a także jej rozumienie w orzecznictwie sądów po 2020 r. Ma ona szczególnie doniosłe znaczenie w obecnych okolicznościach, ponieważ straciły na aktualności podstawowe założenia o stabilności systemu gospodarczego¹. Choć wcześniej należało się zmierzyć z wieloma wyzwaniami, między innymi skutkami uwolnienia franku szwajcarskiego od euro w 2015 r., to jednak dopiero po 2020 r. wzrost liczby wydarzeń wpływających na możliwość zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus* jest znaczący. Uzasadnia to ograniczenie przedziału badanego orzecznictwa do okresu po roku 2020. Klauzula zostanie umieszczona także w ekonomiczno-prawnym ujęciu, które umożliwia szerszą analizę tego zagadnienia. Zostanie również zwrócona uwaga na historię wprowadzenia klauzuli do polskiego porządku prawnego ze szczególnym podkreśleniem rozumienia „nadzwyczajnych wypadków” w kodeksie zobowiązań. Analizę orzecznictwa poprzedzać będzie krótki zarys przewidywań co do możliwości zastosowania klauzuli w sytuacji epidemii SARS-CoV-2 wywodzący się z tekstów, które powstawały krótko po wybuchu pandemii. Przeprowadzona analiza pozwoli na udzielenie odpowiedzi na pytania, w jaki sposób sądy stosują klauzulę *rebus sic stantibus* po roku 2020, biorąc pod uwagę rozumienie nadzwyczajnej zmiany stosunków, a także czy rozumienie tej przesłanki powinno ulec zmianie ze względu na sytuację społeczno-gospodarczą po roku 2020. Ponadto ocenie zostanie poddane, czy obecnie prezentowane poglądy w orzecznictwie są efektywne ekonomicznie.

Zaznaczyć należy, że artykuł nie będzie obejmował rozważań związanych z zastosowaniem tzw. małej klauzuli *rebus sic stantibus*. Artykuł 358¹ § 3 i 4 k.c. odnosi się do specyficznej sytuacji, w której dochodzi tylko do istotnej zmiany siły nabywczej pieniądza. Natomiast po roku 2020 istotny jest szerszy kontekst społeczno-gospodarczy, który mieści się w pojęciu nadzwyczajnej zmiany stosunków (art. 357¹ k.c.). Z tego względu, że w prawie polskim art. 358¹ § 3 i 4 k.c. stanowi odrębną klauzulę, to przeanalizowanie ekonomiczno-prawnych aspektów jej zastosowania wykracza poza ramy niniejszego artykułu i zasługuje na odrębne zbadanie.

1. UJĘCIE EKONOMICZNO-PRAWNE KLAUZULI *REBUS SIC STANTIBUS*

Zauważyć należy, że *ratio legis* klauzuli *rebus sic stantibus* wynika nie tylko z samego minimum ekonomicznej efektywności prawa², lecz także z założeń eko-

¹ O rosnącej popularności zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus* świadczy „wzrastająca ilość orzecznictwa sądowego związanego z następstwami międzynarodowego kryzysu finansowego z lat 2008–2010, czy okresowych gwałtownych fluktuacji cen i kosztów na rynku budownictwa infrastrukturalnego”; R. Morek (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. K. Osajdy i W. Borysiaka, Legalis 2024, art. 357¹, pkt 3.

² Szerzej na ten temat: J. Stelmach, W. Załuski, B. Brożek: *Dziesięć wykładów o ekonomii prawa*, Warszawa 2007, s. 12.

onomicznej analizy prawa rozumianej jako „zastosowanie ekonomii i metod ekonomicznych do badania form, struktur, procesów oraz skutków prawa i prawnych instytucji”³. Podkreślenia wymaga to, że obecnie toczy się spór co do istoty ekonomicznej analizy prawa ze względu na mnogość podejść do badania prawa przy zastosowaniu metod ekonomicznych⁴. Natomiast już analizując podstawowe tezy ekonomicznej analizy prawa⁵, można dostrzec, że trafnie ujęte pojęcie efektywności ekonomicznej pozwala na sformułowanie wielu postulatów dla prawa zobowiązań. W ich ramach wskazuje się jako immanentną część ekonomicznie efektywnego systemu prawnego takie regulacje, jak klauzula *rebus sic stantibus*. Aby przeanalizować uzasadnienie ekonomiczno-prawne dla istnienia art. 357¹ k.c., sięgnąć należy do efektywności w rozumieniu Pareto⁶, czyli tej, w ramach której dochodzi do powiększenia użyteczności uzyskiwanej „przez co najmniej jeden podmiot, przy czym żaden z rozpatrywanych podmiotów nie traci uzyskiwanej użyteczności”⁷. Pomimo istnienia wielu różnic między różnymi szkołami ekonomicznej analizy prawa wszystkie przyjmują pojęcie efektywności w sensie Pareto jako kryterium oceny regulacji prawnych; bez znaczenia na to, czy są one bliższe utylitaryzmowi czy posnerowskiemu rozumieniu ekonomicznej analizy prawa. Ponadto dobór tego rozumienia efektywności ekonomicznej jako podstawy dla tego artykułu wynika także z tego, że to właśnie w jej zakresie omawia się model targu, który jest rdzeniem wymogów, stawianych przez ekonomiczną analizę prawa prawu zobowiązań⁸. Kluczowe zatem pozostaje to, że model ten uzasadnia wprowadzenie art. 357¹ k.c. do systemu prawnego.

³ J. Pomaskow: *Ekonomiczna analiza prawa — alternatywa dla głównego nurtu ekonomii*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Współczesne Problemy Ekonomiczne. Globalizacja. Liberalizacja. Etyka 2015, nr 11, s. 210. Tłumaczenie autorki na podstawie: Ch.K. Rowley: *Public Choice and the Economic Analysis of Law* (w:) *Law and Economics*, ed. N. Mercuro, Boston 1989, s. 125, za: E. Mackaay: *History of Law and Economics* (w:) *Encyclopedia of Law and Economics*, vol. I, *The History and Methodology of Law and Economics*, eds. B. Bouckaert, G. De Geest, E. Elgar, Cheltenham 2000, s. 65.

⁴ Zaznaczyć należy, że dobór definicji ekonomicznej analizy prawa może wpływać na wyniki przeprowadzonej analizy. Wynika to z faktu, że poprzez zdefiniowanie ekonomicznej analizy prawa określa się metody badawcze i koncepcje, które stanowią podstawę przeprowadzonych badań. Szerzej na temat różnych szkół ekonomicznej analizy prawa N. Mercuro, S.G. Medema: *Economics and the Law: From Posner to Postmodernism and Beyond — Second Edition*, New Jersey 2006; K. Metelska-Szaniawska, J. Beldowski: *Law & Economics — geneza i charakterystyka ekonomicznej analizy prawa*, Bank i Kredyt 2007, s. 59–65.

⁵ Choć przyjęte sformułowanie „tezy ekonomicznej analizy prawa” jest pewnym uproszczeniem, ponieważ — jak zostało wskazane — na ekonomiczną analizę prawa składa się wiele różnych nurtów, koncepcji i stanowisk, to zdaje się oczywiste, że pewne założenia są dla wszystkich szkół ekonomicznej analizy prawa spójne. Konstytutywną częścią tego nurtu patrzenia na prawo jest uznanie, że prawo powinno być efektywne ekonomicznie; J. Stelmach, W. Załuski, B. Brożek: *Dziesięć wykładów...*, *op. cit.*, s. 17.

⁶ Pojęcie efektywności ekonomicznej w rozumieniu Pareto jest konstruktem dość złożonym; szerzej na temat efektywności ekonomicznej w rozumieniu Pareto jako podstawy normatywnej dla ekonomicznej analizy prawa H.B. Schäfer, C. Ott, J. Beldowski: *Ekonomiczna analiza prawa cywilnego*, t. 1, *Zagadnienia ogólne i prawo umów*, Warszawa 2024, s. 61–70.

⁷ J.J. Szerzbowski: *Efektywność prawa umów. Rola sądów*, Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II 2019, nr 3, s. 485.

⁸ W ramach ekonomicznej analizy prawa wyróżnia się więcej rozumień efektywności ekonomicznej, m.in. efektywność ekonomiczna mająca za podstawę kryterium Kaldora-Hicksa; szerzej na temat podstaw normatywnych

Model targu to teoretyczna analiza wzrostu użyteczności, gdy strony umowy wybierają wartość z przestrzeni negocjacyjnej. Ramy tej przestrzeni wyznacza cena graniczna kupującego (ile najwięcej może on zapłacić) oraz cena graniczna sprzedającego (ile najmniej może on żądać). „Przyrost dobrobytu społecznego (zwany nadwyżką korporacyjną)”⁹ stanowi sumę różnic między ceną graniczną kupującego a efektem końcowym transakcji oraz między końcowym efektem transakcji a ceną graniczną sprzedającego. Koncepcja modelu targu prowadzi do sformułowania dwóch postulatów dla prawa zobowiązań — „prawo powinno stać na straży dobrowolności umów oraz przewidywać podważalność umowy, przy zawieraniu której wystąpiły lub mogły wystąpić przeszkody w racjonalnym oszacowaniu wartości jej przedmiotu, przez co najmniej jedną z jej stron”¹⁰. Zatem muszą istnieć instrumenty prawne, które będą redukować różnice pomiędzy wyobrażeniami a rzeczywistością, a takim narzędziem powinna być klauzula *rebus sic stantibus*. Klauzula ta na gruncie ekonomicznej analizy prawa ma charakter wyjątkowy, ponieważ (w przeciwieństwie do wad oświadczeń woli czy przepisów regulujących instytucję ubezwłasnowolnienia) znajduje zastosowanie w sytuacjach, gdy nadzwyczajna zmiana stosunków nastąpiła po zawarciu umowy. W przypadku wad oświadczeń woli czy ubezwłasnowolnienia błędne czy nieracjonalne określenie przedmiotu miało miejsce już na etapie zawierania umowy. Dodać można, że jej wyjątkowość wynika także z faktu, że przedmiotem rozdzwiewu pomiędzy wyobrażeniami a rzeczywistością są okoliczności spoza treści czynności prawnej.

Wprowadzenie do systemu prawnego klauzuli *rebus sic stantibus* można uzasadnić także, odwołując się do modelu kontraktu kompletnego. W ramach tego konstruktu teoretycznego wskazuje się, że prawo ma na celu pomoc w rekonstruowaniu umowy kompletnej, czyli takiej, która zawiera uzgodnienia co do alokacji wszystkich ryzyk łączących się z jej wykonaniem¹¹. Wynika to z tego, że strony nie są w stanie sformułować postanowień tworzących umowę kompletną, bowiem koszty transakcyjne, między innymi koszty informacji, są zbyt wysokie¹². Z pomocą przychodzi możliwość zastosowania przez sądy klauzuli *rebus sic stantibus*, która ma na celu zrekonstruowanie tego, w jaki sposób ryzyko zostałoby przypisane, gdyby strony były świadome tego ryzyka i uzgodniły je już na etapie zawierania umowy¹³.

Zatem klauzula *rebus sic stantibus* jest silnie uwikłana w aspekt ekonomiczny prawa nie tylko dlatego, że umowy bezpośrednio oddziałują na rynek, lecz także dlatego, że odpowiednie jej zastosowanie może spowodować znaczny wzrost efektywności w społeczeństwie.

ekonomicznej analizy prawa, w tym innych sensów efektywności ekonomicznej, H.B. Schäfer, C. Ott, J. Beldowski: *Ekonomiczna...*, *op. cit.*, s. 59–100.

⁹ J. Stelmach, W. Załuski, B. Brożek: *Dziesięć wykładów...*, *op. cit.*, s. 34, szerzej na ten temat s. 32–35.

¹⁰ *Ibidem*, s. 115.

¹¹ H.B. Schäfer, C. Ott, J. Beldowski: *Ekonomiczna analiza...*, *op. cit.*, s. 241.

¹² *Ibidem*, s. 243.

¹³ *Ibidem*. Szerzej na temat klauzuli *rebus sic stantibus* w kontekście kontraktu kompletnego *ibidem*, s. 282–314.

2. KLAUZULA *REBUS SIC STANTIBUS* — WCZORAJ I DZIŚ

W doktrynie podnosi się, że możliwe i jednoznacznie korzystne z punktu widzenia obrotu gospodarczego jest także renegotjowanie warunków umowy czy wprowadzanie klauzul adaptacyjnych, które znajdują zastosowanie w sytuacjach nietypowych¹⁴. Natomiast przed 2020 r. wielu przedsiębiorców nie brało pod uwagę możliwości tak drastycznego pogorszenia się sytuacji gospodarczej i tym samym nie decydowali się oni na wprowadzenie klauzul adaptacyjnych do umów¹⁵. Natomiast renegotjacja umów — choć bez wątpienia najbardziej pożądana ze względu na jej ekonomiczną efektywność¹⁶ — nie jest możliwa w każdej sytuacji. W związku z tym strony stosunków zobowiązaniowych w przypadkach, w których wykonanie umowy niesłoby negatywne konsekwencje, zmuszone są wnosić powództwo na podstawie art. 357¹ k.c.¹⁷

Oprócz wspomnianych możliwości renegotjacji umowy czy wprowadzania do umów odpowiednich klauzul umownych w tekstach z początku pandemii wskazywało się na art. 357¹ k.c. jako ten, który będzie stosowany najczęściej w celu zredukowania negatywnych skutków dla stron umów. Kilka lat temu klauzula *rebus sic stantibus* została przedstawiana jako silnie aprobowane w środowisku prawniczym rozwiązanie w przypadku trudności z wywiązaniem się z umowy z powodu pandemii SARS-CoV-2. Spełnienie przesłanek z art. 357¹ k.c. nie budziło wówczas żadnych wątpliwości¹⁸, jedynie autorzy podawali jako główną wadę tejże klauzuli konieczność wystąpienia na drogę sądową, co oznacza w praktyce długi czas oczekiwania na prawomocny wyrok, gdy niezbędne są szybkie kroki do podjęcia¹⁹. Utrudniony dostęp do procedury sądowej o wysokim stopniu skomplikowania

¹⁴ A. Brzozowski: *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania w dobie pandemii — o konieczności zastosowania nadzwyczajnych środków*, Studia Prawa Prywatnego 2020, z. 2, s. 10. Podnosi się w doktrynie, że brak renegotjacji umowy przed wytoczeniem powództwa w oparciu o art. 357¹ k.c. niesie ze sobą negatywne konsekwencje prawne; zob. R. Strugała: *Realizacja uprawnienia do żądania ukształtowania zobowiązania umownego na podstawie klauzuli rebus sic stantibus (art. 357¹ k.c.)*, Palestra 2021, z. 4, s. 58.

¹⁵ Zgodnie z dominującym poglądem art. 357¹ k.c. to przepis o charakterze względnie wiążącym, zatem strony mogą swobodnie wyłączyć bądź zmodyfikować zastosowanie klauzuli *rebus sic stantibus*. M. Leśniawska-Jeżykowska: *Klauzula rebus sic stantibus na podstawie art. 357¹ kc — praktyczne problemy jej zastosowania. Wnioski de lege ferenda*, Zeszyty Naukowe Akademii Górnośląskiej 2023, nr 9, s. 217.

¹⁶ R. Cooter, T. Ulen: *Ekonomiczna analiza prawa*, Warszawa 2009, s. 539. Wskazuje się, że w przypadku każdego procesu istnieje takie rozwiązanie ugodowe, cechujące się kooperacją, które poprawia sytuację obu stron. Zatem procesy jako rozwiązanie niekooperacyjne można uznać za nieefektywne z licznymi wyjątkami.

¹⁷ Osobnym problemem pozostaje relacja uprawnień wynikających z art. 357¹ k.c. z odpowiedzialnością *ex contractu* (zwłaszcza zbieg); więcej o tym zagadnieniu B. Lackoroński: *Klauzula rebus sic stantibus a odpowiedzialność ex contractu*, Medium 2012, nr 3, s. 65–74.

¹⁸ A. Michałowicz: *Koronawirus a klauzula rebus sic stantibus: skuteczne remedium czy martwy przepis?*, <https://www.rp.pl/abc-firmy/art796181-koronawirus-a-klauzula-rebus-sic-stantibus-skuteczne-remedium-czy-martwy-przepis> (dostęp: 16 czerwca 2024 r.).

¹⁹ A. Brzozowski: *Wpływ zmiany...*, *op. cit.*, s. 9–10.

został już przed pandemią wskazany jako znacząca wada art. 357¹ k.c. na tle innych mechanizmów kształtowania stosunku zobowiązaniowego²⁰.

Podnoszono także w pierwszych latach pandemii, że jest ona „nadzwyczajną zmianą stosunków wykraczającą poza zwykłe ryzyko gospodarcze”, co miało całkowicie uzasadniać sięgnięcie po art. 357¹ k.c. na przykład wtedy, gdy najemca stara się uzyskać obniżenie czynszu, ewentualnie rozwiązanie umowy²¹. W tekstach podkreślano również, że korzystne byłoby uproszczenie procedury — bardziej efektywne działanie klauzuli *rebus sic stantibus* byłoby realne dzięki możliwości dopuszczenia formułowania przez strony zarzutu procesowego²².

Aby można było zastosować w danym stanie faktycznym klauzulę *rebus sic stantibus* (art. 357¹ k.c.), należy wykazać przesłanki wynikające z tego przepisu, tj.:

- 1) nadzwyczajną zmianę stosunków,
- 2) nadmierną trudność w spełnieniu świadczenia lub groźbę rażącej straty dla jednej ze stron,
- 3) związek przyczynowy pomiędzy zmianą stosunków a utrudnieniami w wykonaniu zobowiązania czy groźbą straty oraz
- 4) nieprzewidzenie przez strony przy zawieraniu umowy wpływu zmiany stosunków na wykonanie zobowiązania.

Aby w pełni zrozumieć zastosowanie art. 357¹ k.c., należy mieć na względzie jego ograniczenia. Choć zakres kognicji sądu jest wyjątkowo szeroki — sąd może oznaczyć sposób wykonania zobowiązania, wysokość świadczenia lub nawet orzec o rozwiązaniu umowy, to nie jest możliwe chociażby żądanie nakazania udzielenia nowego kredytu²³. Zaznaczyć przy tym należy, że klauzula *rebus sic stantibus* należy do tzw. prawa sędziowskiego, co prowadzi do wniosku, że sąd nie jest związany żądaniem pozwu²⁴. Ponadto w sytuacji nadmiernej trudności w spełnieniu świadczenia niewynikającej z nadzwyczajnych przypadków można rozważać zastosowanie przepisów odnoszących się do niemożliwości spełnienia świadczenia²⁵.

²⁰ W. Bańczyk: *Alokacja ryzyka zmiany okoliczności podczas wykonywania długoterminowej umowy o dzieło i o roboty budowlane — w kierunku umowy rozwijającej się*, Kraków 2017, s. 13.

²¹ K. Siwiec: *Sytuacja prawna stron stosunku najmu w czasie trwającej pandemii*, *Nieruchomości* 2020, nr 5, s. 9.

²² M. Barylska, M. Deka: *Możliwość wykorzystania klauzuli rebus sic stantibus dla ochrony stron stosunków zobowiązaniowych dotkniętych skutkami pandemii wirusa SARS-CoV-2*, *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Iuridica* 2021, nr 97, s. 143–156.

²³ Wyrok SN z dnia 10 października 1997 r., III CKN 202/97, OSNC 1998, nr 3, poz. 42.

²⁴ Wyrok SN z dnia 13 marca 2002 r., III CKN 568/99, LEX nr 564012.

²⁵ *Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań z uwzględnieniem ostatecznego tekstu kodeksu w opracowaniu głównego referenta Prof. Romana Longchamps de Berier. Art. 239–293*, Warszawa 1936, s. 424. Do takich sytuacji może należeć np. śmierć żony komika w dniu występu. Podobnie też ocenione zostało to w orzecznictwie polskich sądów po 2020 r.; m.in. wyrok SR w Gdyni z dnia 14 kwietnia 2023 r., I C 25/21, LEX nr 3577107, w którym obok art. 357¹ k.c. wskazano przepisy regulujące następczą niemożliwość świadczenia (art. 465 k.c.), niemożność świadczenia w umowach wzajemnych, za którą nie odpowiada żadna strona (art. 495 k.c.), a także przepisy o świadczeniu nienależnym (art. 410 k.c.).

Pojęcie „nadzwyczajna zmiana stosunków” ma inny charakter niż znajdujące się jeszcze w kodeksie zobowiązań w art. 269 przykładowe wyliczenie „nadzwyczajnych wypadków”, do których należały wojna, zaraza, neurodzaj. Adam Brzozowski wskazuje, że tym samym klauzula pod rządami miała „katastroficzny charakter”²⁶. Wskazywało się, że zmiana dotyczyła głębokich przemian w życiu gospodarczym, ale także mogła wynikać ze skutków odkryć naukowych²⁷. W orzecznictwie podkreślało się, że do nadzwyczajnych wypadków nie należą między innymi niepomyślny stan gospodarczy kraju, ogólne pogorszenie warunków gospodarczych i materialnych czy skutki zmiany ustawodawstwa wynikające z przebiegu reformy rolnej²⁸.

Choć przyczyny wprowadzenia klauzuli w latach 90. — będące próbą stworzenia narzędzia pozwalającego na zredukowanie skutków inflacji, która była cechą immanentną ówczesnych przemian gospodarczych — były inne niż te cele przyświecające twórcom kodeksu zobowiązań, to jednak judykatura tak bardzo ukształtowała sposób postrzegania tej instytucji, że sposób orzekania sędziów w zakresie zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus* nie uległ drastycznym zmianom.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na kilka orzeczeń, które ukształtowały judykaturę przed 2020 r. W jednym z wyroków Sąd Najwyższy wskazał, że „stwierdzenie nadzwyczajnej zmiany okoliczności wymaga porównania warunków, w jakich zawierano umowę z warunkami, w jakich przyszło ją wykonywać. Jeżeli strony zawierały umowę w anormalnych warunkach, licząc na ustabilizowanie stosunków w czasie wykonywania umowy, a do oczekiwanego ustabilizowania stosunków nie doszło, nie można się powołać na art. 357¹ § 1 k.c.”²⁹. Pogląd ten może mieć kluczowe znaczenie w przypadku umów zawieranych po 2020 r., gdy strony stosunku zobowiązaniowego będą podnosiły, że zawierały umowę liczącą na ustabilizowanie się stosunków. Przy czym w orzecznictwie nadzwyczajną zmianę stosunków rozumiało się jako zdarzenie o charakterze rzadkim i wyjątkowym o przyczynach społecznych, przyrodniczych³⁰, przy czym zmiana ta musiała mieć charakter powszechny i wykraczać poza zwykłe ryzyko gospodarcze³¹. Natomiast z punktu widzenia tego artykułu znaczenie ma uchwała Sądu Najwyższego z 1994 r., w której sąd odniósł się bezpośrednio do zmian ekonomiczno-społecznych rozpoczętych w latach 1989–1990 i podkreślił, że „w swych rozmiarach i skutkach dotyczą nie tylko siły nabywczej pieniądza, ale i wielu innych dziedzin (np. rynku pracy, kosztów oświaty i ochrony zdrowia, struktury konsumpcji itd.), a wobec tego mogą być uznane za

²⁶ A. Brzozowski: *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania* (w:) *System prawa prywatnego*, t. 6, *Prawo zobowiązań — część ogólna*, pod red. A. Olejniczaka, Legalis 2023, nb 36.

²⁷ A. Brzozowski: *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula rebus sic stantibus*, Warszawa 2014, s. 78.

²⁸ *Ibidem*, s. 78–79, w tym powołane tam orzecznictwo.

²⁹ Wyrok SN z dnia 18 maja 2006 r., IV CSK 8/05, LEX nr 200925.

³⁰ Wyrok SN z dnia 8 marca 2018 r., II CSK 303/17, LEX nr 2508552.

³¹ Wyrok SN z dnia 19 listopada 2014 r., II CSK 191/14, LEX nr 1628911.

»nadzwyczajnie« w rozumieniu art. 357¹ § 1 k.c.»³². Natomiast to obecna sytuacja społeczno-gospodarcza pozwoliła ocenić przystawalność art. 357¹ k.c. do okoliczności, które nigdy wcześniej nie wystąpiły na taką skalę³³.

3. ROZUMIENIE NADZWYCZAJNEJ ZMIANY STOSUNKÓW NA GRUNCIE KODEKSU ZOBOWIĄZAŃ I KODEKSU CYWILNEGO ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM ORZECZNICTWA I POGLĄDÓW DOKTRYNALNYCH PO 2020 R.

3.1. INFLACJA

W postępowaniach sądowych toczących się po roku 2020 zostały podejmowane przez powodów próby sformułowania żądania ukształtowania stosunku prawnego w oparciu o klauzulę *rebus sic stantibus*; zwłaszcza w sprawach dotyczących umów kredytu. Z tego rozwiązania korzystano szczególnie w przypadku rosnących rat i kosztów związanych z zawarciem umów kredytów, na przykład hipotecznych. Strona powodowa podnosiła, że rosnąca inflacja w sposób znaczący wpływa na łączący strony stosunek zobowiązaniowy — jako przykład podawała to, że znacząco wzrosły raty kapitałowo-odsetkowe, ale także podnosiła, że obecna sytuacja gospodarcza jest niepewna i wpływa bezpośrednio na pogorszenie się jej sytuacji finansowej³⁴. Sąd wówczas stał na stanowisku, że rozróżnić należy inflację na poziomie około 18% od hiperinflacji utrzymującej się w granicach około 1100%. Ponadto inflacja jest zjawiskiem istniejącym stale, które jedynie może zmienić się na przestrzeni czasu, zatem nie spełnia przesłanki nadzwyczajności³⁵.

Biorąc pod uwagę wskazane orzeczenie, można stwierdzić, że stanowisko sądu cechowała efektywność ekonomiczna. Trudno bowiem twierdzić, że inflacja jest

³² Uchwała SN z dnia 31 maja 1994 r., III CZP 74/94, OSNC 1994, nr 12, poz. 237.

³³ Osobnym interesującym problemem jest relacja pomiędzy gospodarczą niemożliwością świadczenia a art. 357¹ k.c. (kwestia ta była szczególnie istotna w XX w., ponieważ gospodarcza niemożliwość świadczenia zappełniała lukę po rezygnacji z klauzuli *rebus sic stantibus*) — szerzej na ten temat M. Smyk: *Klauzula rebus sic stantibus a tzw. gospodarcza niemożliwość świadczenia*, Monitor Prawniczy 2001, nr 14, s. 735–739, oraz W. Robaczyński: *Z problematyki gospodarczej niemożliwości świadczenia*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 1993, z. 2, s. 141–152.

³⁴ Jest to pewne uproszczenie, bowiem na wysokość rat kapitałowo-odsetkowych ma wpływ WIBOR, czyli wskaźnik referencyjny stóp procentowych. Natomiast inflacja może, choć nie musi, kształtować wysokość rat kapitałowo-odsetkowych, bowiem wysokość WIBOR łączy się z ustalaną na posiedzeniach Rady Polityki Pieniężnej wysokością stóp procentowych Narodowego Banku Polskiego (art. 12 ust. 2 pkt 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o Narodowym Banku Polskim, t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2025). Nie jest wykluczona sytuacja, w której pomimo wysokiej inflacji nastąpi spadek wysokości WIBOR-u. Szerzej o WIBOR-ze J. Beldowski: *WIBOR. Praktyczne uwagi prawne i ekonomiczne*, Warszawa 2023.

³⁵ Wyrok SO w Warszawie z dnia 23 października 2023 r., XXV C 192/23, LEX nr 3628808.

czymś, czego strony nie mogły przewidzieć, zwłaszcza gdy stosunek łączący strony dotyczy umowy kredytu, która jest formą długotrwałego, wieloletniego stosunku zobowiązaniowego immanentnie związanego z sytuacją gospodarczą³⁶. Umożliwienie zastosowania w tych sprawach klauzuli *rebus sic stantibus* powodowało by znaczne obniżenie standardów, które muszą zostać spełnione w przypadku zastosowania art. 357¹ k.c. Zaznaczyć należy, że klauzula jest instytucją o charakterze wyjątkowym, która powinna redukować niepożądany stan w obrocie prawnym — w takich sprawach, których dotrzymanie umowy jest bezpośrednio dla stron, a pośrednio dla systemu gospodarczego rażąco niekorzystne. Takie rozumienie instytucji z art. 357¹ k.c. prowadzi jedynie do wzmocnienia zasady *pacta sunt servanda*³⁷. Bowiem koniecznym uzupełnieniem zasady *pacta sunt servanda* jest taki mechanizm, który „amortyzuje ujemne wpływy” przemian społeczno-gospodarczych i pozwala „kontraktom przetrwać w tego rodzaju nadzwyczajnych okolicznościach”³⁸. Natomiast prezentowany jest też pogląd skrajny, że jedynie rozwiązanie umowy stanowiłoby wyjątek od zasady *pacta sunt servanda*, a zmiana sposobu wykonania zobowiązania i wysokość świadczenia stanowią regulację, które uzupełniają tę zasadę³⁹.

Na tle kodeksu zobowiązań podkreślano, że do zakresu zastosowania art. 269 k.z. należeć będzie sytuacja, w której zapłata ceny bądź zwrot pożyczki prowadzi do wielkiej straty wierzyciela ze względu na dewaluację pieniądza. Dewaluacja pieniądza prowadzić może do wysokiej inflacji, zatem już w latach 30. XX w. wskazywano na dopuszczalność powoływania się na klauzulę *rebus sic stantibus* w przypadku znaczącego spadku siły nabywczej pieniądza⁴⁰. Natomiast kluczowe pozostaje słowo „wielka” strata, czyli taka, która jest daleka od straty wpisanej w ryzyko gospodarcze. Ponadto dewaluacja pieniądza określona musi być jako ogólna klęska gospodarcza, ponieważ inaczej żądanie wykonania umowy w takich warunkach byłoby sprzeczne z zasadami dobrej wiary i uczciwości w obrocie (art. 189 k.z., art. 354 § 1 k.c.)⁴¹. Natomiast sądy w latach 90. posługiwały się konsekwentnie sformułowaniem „hiperinflacja”⁴².

³⁶ Zdaniem W. Robaczyńskiego nie jest dopuszczalna ocena stanu faktycznego jako potencjalnie spełniającego przesłankę nadzwyczajnej zmiany stosunków w oderwaniu od konkretnego stosunku zobowiązaniowego: W. Robaczyński: *Sądowa zmiana umowy*, Warszawa 1998, s. 115.

³⁷ Wyrok SN z dnia 19 listopada 2014 r., II CSK 191/14, LEX nr 1628911.

³⁸ A. Brzozowski: *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, *op. cit.*, s. 114, szerzej na ten temat s. 104–115.

³⁹ T. Ślusarek: *Ingerencja sądu w stosunek zobowiązaniowy poprzez zastosowanie klauzuli rebus sic stantibus*, *Problemy Nauk Prawnych. Z Aktualnych Zagadnień Prawa Karnego, Cywilnego i Administracyjnoprawnych* 2023, t. 16, s. 24.

⁴⁰ R. Longchamps de Berier: *Zobowiązania*, Lwów 1938, s. 405.

⁴¹ Orzeczenie SN z dnia 25 maja 1946 r., C.II. 99/46, Państwo i Prawo 1947, z. 1, poz. 137.

⁴² Wyrok SN z dnia 26 czerwca 1997 r., I CKN 148/97, LEX nr 2711263. W orzeczeniu tym wskazane zostało bardzo szerokie rozumienie nadzwyczajnej zmiany stosunków — strajk generalny, rozruchy, gwałtowna zmiana ustroju politycznego, hiperinflacja, głęboki kryzys gospodarczy, zasadnicze przekształcenia w strukturze krajowego i międzynarodowego rynku.

Dodać można, że sposób postrzegania nadzwyczajnej zmiany stosunków przez sądy ma swoją długą tradycję, a także możliwą do wskazania genezę. Jak zostało podkreślone wyżej, początkowo zmiana siły nabywczej pieniądza była postrzegana przez sądy po II wojnie światowej jako nadzwyczajny wypadek w rozumieniu art. 269 k.z.⁴³ Uległo to zmianie po II wojnie światowej pod wpływem silnego nacisku Prokuraturii Generalnej RP.

W opinii do projektu dekretu o czasowym zawieszeniu mocy obowiązującej niektórych przepisów rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 12 czerwca 1934 r. negatywny stosunek wobec traktowania zmiany siły nabywczej pieniądza jako przykładu nadzwyczajnej zmiany stosunków został argumentowany tym, że „spowoduje on zmniejszenie zaufania szerokich sfer społeczeństwa do trwałości waluty”⁴⁴, a także poderwie zaufanie do waluty krajowej⁴⁵. Postulowany przez Prokuraturę Generalną bezwzględny nominalizm (podstawowe zasady prawodawstwa walutowego, w tym także chęć niezależnienia waluty od fluktuacji jej wartości kursowej czy siły nabywczej)⁴⁶ przejawiał się w propozycji wprowadzenia do systemu normy prawnej wyłączającej zastosowanie art. 269 k.z. do sytuacji, gdy rażąca strata grożąca stronom w razie przyjęcia lub spłaty świadczeń albo w razie wykonania umowy wynika wyłącznie z siły nabywczej pieniądza⁴⁷. Co szczególnie interesujące — Prokuratoria Generalna na poparcie swojego stanowiska wskazywała orzecznictwo przedwojenne ograniczające możliwość zastosowania art. 269 k.z. do zmian stosunków na rynku gospodarczym czy do ogólnego kryzysu ekonomicznego⁴⁸.

Ostatecznie w projekcie dekretu o zobowiązaniach pieniężnych w złotych w złocie oraz w innym niż pieniądz mierniku wartości z 1946 r. zaproponowano art. 2 w brzmieniu: „Zmiana siły nabywczej złotego w czasie pomiędzy powstaniem zobowiązania a jego wykonaniem nie stanowi nadzwyczajnego wypadku w rozumieniu art. 269 k.z.”. Natomiast w uzasadnieniu wskazano, że jest to próba położenia tamy tendencjom waloryzacyjnym, które w ówczesnej sytuacji gospodarczej po zakończeniu II wojny światowej, a przed ustabilizowaniem się sytuacji gospodarczej prowadziłyby do różniących się od siebie wyników waloryzacyjnych⁴⁹. Podobna regulacja została zawarta w projekcie ustawy o zaciąganiu nowych i określeniu wysokości nieumorzonych zobowiązań pieniężnych⁵⁰. W dekrete o zobowiązaniach o zaciąganiu nowych i określaniu wysokości nieumorzonych zobowiązań pienięż-

⁴³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: ANN), Ministerstwo Skarbu II (dalej: MS II), sygn. 655, Uzasadnienie do projektu dekretu z 1946 r., k. 13.

⁴⁴ ANN, MS II, sygn. 655, Pismo Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej do Ministerstwa Skarbu z dnia 29 maja 1946 r., k. 23.

⁴⁵ *Ibidem*, k. 31.

⁴⁶ *Ibidem*, k. 30, 34.

⁴⁷ *Ibidem*, k. 33.

⁴⁸ *Ibidem*, k. 32.

⁴⁹ ANN, MS II, sygn. 655, *Uzasadnienie...*, *op. cit.*, k. 13.

⁵⁰ ANN, MS II, sygn. 655, Projekt dekretu z dnia 27 lipca 1949 r. o zobowiązaniach nowych i określeniu wysokości nieumorzonych zobowiązań pieniężnych, k. 210.

nych wprowadzono art. 4, zgodnie z którym spłata należności z zobowiązań pieniężnych powstałych z jakiegokolwiek tytułu publiczno- lub prywatnoprawnego przed dniem wejścia w życie niniejszego dekretu, a do dnia tego nieumorzonych, może nastąpić tylko w pieniądzu polskim⁵¹.

Widać pewną spójność pomiędzy tym, jak obecnie sądy postrzegają skutki inflacji czy zmian kursów walut, a jak były one traktowane wcześniej. Dostrzec można ocenienie wahań na rynku przez pryzmat zasady nominalizmu, który wciąż jest żywy w orzecznictwie sądów, nawet gdy można byłoby podjąć próbę jego osłabienia w kontekście kursów walut. Zwłaszcza że została już osiągnięta stabilność sytuacji gospodarczej, która była uznawana za warunek konieczny w latach 40.

Na marginesie można dodać, że społeczeństwo polskie w pewnym zakresie jest ukształtowane także przez system socjalistyczny, którego głównymi założeniami były „stabilność stosunków gospodarczych i względnie stabilna wartość pieniądza”⁵². To też może mieć wpływ na to, że obecnie sądy niechętnie uwzględniają powództwa złożone w oparciu o art. 357¹ k.c., traktując tę regulację jako instrument o charakterze nadzwyczaj wyjątkowym. Wydawać się może, że nawet bardziej wyjątkowym, niż wynikałoby z samego charakteru klauzuli *rebus sic stantibus*. Nie jest to rozwiązanie jednoznacznie efektywne ekonomicznie, ponieważ znacznie ogranicza elastyczność orzekania.

3.2. ZMIANY KURSÓW WALUT

W kontekście kursów walut sądy stoją na stanowisku, że „użyty w art. 357¹ k.p.c. [k.c.] termin »zmiana stosunków« nie określa zmiany w indywidualnej sytuacji strony zobowiązania (np. kłopoty finansowe, choroba), ale zmiany w zakresie stosunków społecznych, dotyczące większej grupy podmiotów, a w szczególności zmiany warunków gospodarczych, o charakterze powszechnym i niezależnych od stron. Zmiana kursu waluty obcej nie należy do tego typu okoliczności, bowiem jest faktem powszechnie znanym, że kurs waluty nie jest wartością stałą, lecz zmienną, zależną od bardzo wielu czynników w gospodarce i polityce”⁵³. Szczególna uwaga zostaje zwrócona na charakter zmiany, która musi mieć charakter powszechny⁵⁴.

⁵¹ Dekret z dnia 27 lipca 1949 r. o zaciąganiu nowych i określaniu wysokości nie umorzonych zobowiązań pieniężnych (Dz. U. Nr 45, poz. 332 ze zm.).

⁵² A. Brzozowski: *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula...*, op. cit., s. 81.

⁵³ Postanowienie SN z dnia 17 maja 2023 r., I CSK 6697/22, LEX nr 3567030, ale też: postanowienie SN z dnia 15 maja 2023 r., I CSK 5591/22, LEX nr 3565946 z pewnymi wyjątkami; postanowienie SN z dnia 6 lipca 2023 r., I CSK 5729/22, LEX nr 3581553.

⁵⁴ Powszechność zmiany stosunków gospodarczych, która w wyrokach sądów — przywołanych także w tym artykule — wydaje się warunkiem koniecznym, aby zastosować art. 357¹ k.c. Natomiast problem ten jest ciekawy z punktu widzenia niemożliwości gospodarczej świadczenia — A. Tropaczyński stoi na stanowisku, że instytucja ta mogłaby znaleźć zastosowanie, jeśli nadzwyczajna zmiana stosunków wynika z okoliczności o indywidualnym charakterze: A. Tropaczyński: *Gospodarcza niemożliwość świadczenia*, Przegląd Sądowy 2004, nr 3,

i być nieprzewidywalna. Wahania zdają się, zdaniem sądów, cechą immanentną kursów walut, zatem trudno mówić o nieprzewidywalności w odniesieniu do zmienności kursów walut. Linia orzecznicza w tym zakresie jest wyraźnie ukształtowana i wydaje się adekwatna do wysokiego poziomu nieprzewidywalności, oczekiwanego przez sądy w przypadku powództw wnoszonych w oparciu o art. 357¹ k.c. Natomiast w przeciwieństwie do spraw, w których podnoszony jest argument wzrastającej inflacji, sądy w przypadku zmian kursów walut nie odnoszą się do pewnej stopniowości wahań wartości poszczególnych walut.

Podkreślić przy tym należy, że pojawia się stanowisko w orzecznictwie Sądu Najwyższego, które wskazuje, że „zwyczajne wahania kursu waluty występujące w pewnym przedziale czasowym są zupełnie czym innym niż nagła istotna zmiana tego kursu, która nie wystąpiłaby w normalnych standardowych warunkach”⁵⁵. W orzeczeniu tym Sąd Najwyższy nie stoi na stanowisku, że nigdy wahania kursów walut nie mogą stać się przesłanką umożliwiającą zastosowanie klauzuli *rebus sic stantibus*, ale dokonuje pewnego stopniowania zmian tego kursu na te o charakterze zwyczajnym oraz na te nagłe i nietypowe. Utrzymanie takiego rozróżnienia pozwoliłoby ujednolicić orzecznictwo w zakresie spraw dotyczących umów kredytu, a także chroniłoby tylko te jednostki, które w chwili zawarcia umowy nie miały możliwości racjonalnego oszacowania przedmiotu umowy, co byłoby efektywne ekonomicznie. Wskazać można jako przykład wahania kursu rubla, który ze względu na inwazję Rosji na Ukrainę, a także podejmowane w jej następstwie próby nałożenia sankcji na Rosję został określony przez ekspertów jako jedna z najbardziej chwiejnych walut na świecie⁵⁶. Wahania rubla wykraczały poza zwyczajne różnice w wartości walut⁵⁷, na co wpływały decyzje polityczno-gospodarcze podejmowane przez rząd rosyjski. Świadczy to o tym, że mogą zaistnieć sytuacje, gdy wartość waluty ulegnie zmianie tak znaczącej, że konieczne stanie się rozważenie zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus*. Natomiast w przypadku znacznego spadku wartości rubla, która miała miejsce kilka miesięcy po wybuchu wojny z punktu widzenia efektywności ekonomicznej, istotne pozostałoby to, w którym momencie została zawarta umowa między stronami. Jeśli doszło do powstania stosunku zobowiązaniowego po 24 lutego 2024 r., trudno uzasadniać żądanie ukształtowania sto-

s. 52. Na marginesie dodać można, że G. Gorczyński ponad 10 lat później wyprowadza z literalnego brzmienia art. 357¹ k.c. wniosek, że powszechność nie powinna stanowić przesłanki zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus*: G. Gorczyński: *Klauzula rebus sic stantibus w XXI wieku (w:) Współczesne problemy prawa zobowiązań*, pod red. A. Olejniczaka, J. Haberko, A. Pyrzyńskiej, D. Sokołowskiej, Warszawa 2015, s. 198.

⁵⁵ Postanowienie SN z dnia 6 lipca 2023 r., I CSK 5729/22, LEX nr 3581553.

⁵⁶ <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/trendy-gospodarcze/rubel-na-rowni-pochylej/> (dostęp: 11 listopada 2024 r.).

⁵⁷ Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku decyzji Szwajcarskiego Banku Narodowego o uwolnieniu kursu franka szwajcarskiego od euro w 2015 r.; szerzej o jednym z wybranych skutków decyzji Szwajcarskiego Banku Narodowego B. Lisicki: *Wpływ uwolnienia kursu franka szwajcarskiego na krótkoterminowe stopy zwrotu z notowań akcji banków na GPW w Warszawie*, *Przedsiębiorstwo & Finanse* 2018, nr 1, s. 47–61. Natomiast analiza zastosowania we wskazanej sytuacji klauzuli *rebus sic stantibus* wykracza poza ramy tego artykułu ze względu na ograniczenie czasowe badanego orzecznictwa, tj. po 2020 r.

sunku prawnego w oparciu o klauzulę jako zasadne, ponieważ byłoby to sprzeczne *ratio legis* art. 357¹ k.c. Wówczas strony mogły z łatwością przewidzieć, że z wysokim prawdopodobieństwem dojdzie do znaczących wahań wartości rubla, a także na tle okoliczności społeczno-gospodarczych nie ma to charakteru nadzwyczajnego⁵⁸. Zatem w przypadku umów zawartych przed inwazją Rosji na Ukrainę zasadne jest rozważenie *ad casum*⁵⁹ możliwości zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus*.

Na marginesie można dodać, że nie jest to jedyny pogląd — wskazuje się, że zastosowanie art. 357¹ k.c. może obejmować nadzwyczajną zmianę stosunków, która miała miejsce przed zawarciem umowy, jeśli strony przy zachowaniu należytej staranności nie mogły o tym wiedzieć i zmiana ta stała się odczuwalna dla stron po zawarciu umowy; co miałoby nie być sprzeczne z *ratio legis* klauzuli *rebus sic stantibus*⁶⁰. W przywołanym stanie faktycznym jest to trudne do wyobrażenia, jeśli strony dokonują czynności prawnych, których przedmiotem jest rubel, a wiedza o inwazji Rosji na Ukrainę jest wiedzą powszechną, a także łatwą do zgłębienia.

Mechanizmy, które stoją za takim stosowaniem klauzuli *rebus sic stantibus*, zasługują na aprobatę. Z punktu widzenia efektywności ekonomicznej w rozumieniu Pareto nie jest korzystna ochrona jednostek zawierających umowę ze świadomością, że może dojść do znaczącego wahania kursów walut ze względu na trwającą wojnę. Tworzenie narzędzi, które chroniłyby takie jednostki, w konsekwencji prowadziłyby do naruszenia zasady *pacta sunt servanda*. Pozbawiałoby to art. 357¹ k.c. wyjątkowego charakteru rozwiązania, które ma na celu redukcję negatywnych skutków rozdzwienku między wyobrażeniami a rzeczywistością, ale jedynie w przypadku zaistnienia nadzwyczajnej zmiany stosunków po zawarciu umowy.

Odnieść się można w tym kontekście do zalecanego przez członków komisji kodyfikacyjnej pracującej nad kodeksem zobowiązań sposobu stosowania przez sądy art. 269 k.z. Zaznaczone zostało, że w zależności od okoliczności, w których zawierana jest umowa, uzasadniane jest wymaganie od stron szczególnej ostrożności, co w praktyce prowadzić może do tego, że w przypadku umów zawartych w trakcie trwania wojny czy pandemii klauzula *rebus sic stantibus* nie będzie znajdowała zastosowania⁶¹.

Dodać można, że przed rokiem 2020 Sąd Najwyższy wypowiedział się w zbliżony sposób na temat zmian stawek VAT. Podkreślone wówczas zostało, że „nie-

⁵⁸ K. Czub (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, pod red. M. Bałwickiej-Szczyrby, A. Sylwestrzak, LEX/el. 2024, art. 357¹, pkt 7. Ocena, czy w danym przypadku zachodzi nadzwyczajna zmiana stosunków, wymaga porównania warunków, w jakich zawierano określoną umowę, z okolicznościami, w jakich ma nastąpić jej wykonanie.

⁵⁹ R. Tanajewska wskazuje, że „indywidualizacja podmiotowo-przedmiotowa, czyli określanie normalnych zjawisk w odniesieniu do określonego przedmiotu prowadzonej działalności” stanowi warunek poprawnego zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus*: R. Tanajewska: *Klauzula rebus sic stantibus w prawie zamówień publicznych a problematyka stosowania kar umownych*, *Studia Prawnoustrojowe* 2017, t. 38, s. 122.

⁶⁰ Ł. Chyla: *Problematyka wpływu zmiany stosunków na wykonanie zobowiązań w świetle art. 357¹ k.c.*, *Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ* 2017, nr 9, s. 19.

⁶¹ R. Longchamps de Berier: *Zobowiązania*, *op. cit.*, s. 408.

wielkie podwyższenie o 1% stawki podatku VAT na roboty budowlane wynoszącego poprzednio 22% nie może być uznane za nadzwyczajną, wyjątkową, normalnie niespotykaną zmianę stosunków, zwłaszcza jeśli dodatkowo uwzględni się dotychczasowe wielokrotne nowelizacje ustawy regulującej podatek od towarów i usług⁶². Natomiast nie zostało jednoznacznie określone, że większe wahania stawek VAT nie mogą być podstawą zastosowania art. 357¹ k.c. Różni się to znacząco od większości poglądów dotyczących wahań kursów walut — najczęściej sądy stoją na stanowisku, że jakiegokolwiek wahanie kursów walut nie może stanowić przesłanki zastosowania art. 357¹ k.c. Stopniowalność zmian kursów walut czy stawek VAT jest jednoznacznie korzystna z punktu widzenia oczekiwanej elastyczności orzekania przez sądy, która jest efektywna ekonomicznie. W przypadku adekwatnego zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus* pozwala ona na znaczący wzrost ogólnej użyteczności poprzez precyzyjne wykluczenie z obrotu prawnego tylko tych umów, które cechują się deficytem przewidzenia możliwych zmian stosunków.

3.3. PANDEMIA SARS-COV-2⁶³

Sądy zajmują stanowisko, że pandemia prowadzi do nadzwyczajnej zmiany stosunków ze względu na ogłoszenie stanu zagrożenia epidemiologicznego, a następnie stanu epidemii⁶⁴. W judykaturze podnosi się, że pandemia ma charakter „zdarzenia nagłego i nadzwyczajnego, które nie było możliwe do przewidzenia i skutki tej pandemii mają charakter powszechny, co oznacza, że mogą być kwalifikowane jako nadzwyczajna, nieprzewidywalna zmiana stosunków”⁶⁵.

Natomiast bardziej interesującym głosem jest przedstawiany w judykaturze pogląd, że nie zachodzi automatyzm pomiędzy wystąpieniem pandemii a spełnieniem przesłanki nadzwyczajnej zmiany stosunków. W jednym z wyroków podniesiono, że „ogłoszenie stanu epidemii w związku z zakażeniami wirusem SARS-CoV-2

⁶² Wyrok SN z dnia 19 listopada 2014 r., II CSK 191/14, LEX nr 1628911. Wspomnieć należy o tym, że odrębnym problemem jest możliwość powoływania się na klauzulę *rebus sic stantibus* w przypadku zmiany prawa. P. Machnikowski wskazuje „wprowadzenie nowych, niemożliwych do przewidzenia i niestosowanych w prawidłowo funkcjonujących społeczeństwach zakazów prawnych związanych z jakąś szczególną sytuacją (np. klęską żywiołową, epidemią, konfliktem zbrojnym, poważnym kryzysem gospodarczym)”: P. Machnikowski (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, Legalis 2023, art. 357¹, pkt II.2. Pogląd ten ze względu na elastyczność zasługuje na aprobatę.

⁶³ Podkreślić należy, że istnieje szczególna regulacja ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 340 ze zm.), która przewiduje liczne rozwiązania ingerujące w treść stosunków zobowiązaniowych wynikających z umów, ale „zastosowanie szczególnych rozwiązań ustawowych zasadniczo nie wyłącza wprost możliwości zastosowania art. 357¹ k.c.”: M. Mataczyński, M. Saczywko (w:) *Kodeks cywilny*, t. II, *Komentarz do art. 353–626*, pod red. M. Gutowskiego, Legalis 2022, art. 357¹, nb 26.

⁶⁴ Wyrok SA w Warszawie z dnia 25 maja 2022 r., VII AGa 1100/21, LEX nr 3452783.

⁶⁵ Wyrok SR w Gdyni z dnia 18 października 2022 r., I C 260/22, LEX nr 3625866.

stanowi konsekwencję zmian legislacyjnych, mającą charakter zaskakujący, lecz to, czy ów stan nadzwyczajnie wpłynął bezpośrednio oraz w istotny sposób na sytuację stron stosunku zobowiązaniowego o charakterze umownym, ocenia się w konkretnym układzie faktycznym”, przy szczególnym uwzględnieniu skutków danego stanu⁶⁶. Sąd II instancji wykazał się przy rozstrzyganiu tej sprawy szczególną wnikliwością — nie tylko dostrzegł, że łatwość, z którą przypisuje się pandemii spełnienie nadzwyczajnej zmiany stosunków, powinna budzić zastrzeżenia, lecz także wskazał istotę orzekania *in concreto*⁶⁷. W uzasadnieniu wyroku można dostrzec wartość podkreślenia czujność składu orzekającego — zauważył on, że w chwili orzekania sądu I instancji nie występował już ani stan zagrożenia epidemią SARS-CoV-2, ani epidemii wirusa SARS-CoV-2, zatem stany te nie mogą stanowić podstawy rozstrzygnięcia sądu I instancji jako nadzwyczajna zmiana stosunków⁶⁸.

Warte uwagi jest także postanowienie Sądu Okręgowego, w którym stanął na stanowisku, że sam fakt zawarcia aneksu do umowy łączącej strony przed wybuchem pandemii nie jest przesłanką uniemożliwiającą zastosowanie klauzuli *rebus sic stantibus*⁶⁹. Rozstrzygając tę sprawę, sąd wskazał, że „strony zawarły ten aneks w anormalnych okolicznościach, niemniej jednak z jego treści wynika, że liczyły się z tym, że do ustabilizowania stosunków nie dojdzie, dlatego pozostawiły sobie możliwość dalszych rozmów, dotyczących modyfikacji łączącego ich stosunku prawnego”. W sprawie tej sąd II instancji zajął stanowisko, że uprawniony nie uprawdopodobnił roszczenia wynikającego z art. 357¹ k.c., co skutkowało oddaleniem wniosku o zabezpieczenie roszczenia.

Odnieść należy się do budzącej linii orzeczniczej, którą można określić jako efektywną ekonomicznie. Zgodnie z nią w przypadku powoływania się na art. 357¹ k.c.

⁶⁶ Wyrok SA w Warszawie z dnia 25 maja 2022 r., VII AGa 1100/21, LEX nr 3452783.

⁶⁷ W orzeczeniu tym sąd wskazuje, że „ogólne klauzule [takie jak zasady współżycia społecznego, interesy obu stron] wymagają uzupełnienia konkretną treścią na gruncie poszczególnych stanów faktycznych, podlegających rozważeniu przez sądy, i trudno w odniesieniu do nich formułować rozstrzygnięcia o znaczeniu systemowym i uniwersalnym”.

⁶⁸ Dodać można, że w tej sprawie nie uległa zmianie utrwalona linia orzecznicza, zgodnie z którą „wykonanie zobowiązania (spełnienie świadczenia) wyłącza możliwość sądowej modyfikacji stosunku prawnego na podstawie klauzuli *rebus sic stantibus*”. Również w tym kontekście można się zastanawiać, czy korzystna nie byłaby jej zmiana. Natomiast wydaje się, że samo spełnienie świadczenia świadczy o tym, że nie wiązała się z tym aż tak rażąca strata, która uzasadniałaby zastosowanie klauzuli *rebus sic stantibus*. Jeśli rzeczywiście strona umowy w wyniku wykonania zobowiązania doznałaby rażącej straty, to z dużą dozą pewności można stwierdzić, że w pierwszej kolejności podjęłaby decyzję o wytoczeniu powództwa na podstawie art. 357¹ k.c. Ponadto nie jest korzystne doprowadzenie do stanu, w którym strony zmuszone są dokonywać zwrotów świadczeń. Na zakończenie można poprzec to językową wykładnią „oznaczyć sposób wykonania zobowiązania, wysokość świadczenia”. Sposób sformułowania tego przepisu w jednoznaczny sposób sugeruje, że zastosowanie znajdzie on, gdy można jeszcze oznaczyć sposób wykonania zobowiązania, czyli przed jego wykonaniem. Natomiast w doktrynie podnosi się także, że taka interpretacja art. 357¹ k.c. prowadzi do wstrzymywania się z wykonaniem umowy przez strony, ponieważ wykonanie przestaje być dla nich opłacalne. Zatem korzystna byłaby możliwość orzekania przez sąd po wykonaniu umowy przy jednoczesnym nakładaniu na tę stronę, która domaga się zmiany umowy obowiązku jej wykonania; J.M. Kondek: *Wpływ sytuacji kryzysowych na stosunki cywilnoprawne*, Warszawa 2020, s. 83. Szerzej na ten temat s. 80–83.

⁶⁹ Postanowienie SO w Warszawie z dnia 27 stycznia 2021 r., XXVI GCo 269/20, LEX nr 3150937.

konieczne jest wymaganie od stron postępowania szczególnie trafnej i dobrze uargumentowanej groźącej, rażącej straty. Sądy uwzględniają to, że pandemia prowadziła do nadzwyczajnej zmiany stosunków, ponieważ między innymi „warunki społeczno-gospodarcze, w jakich działały strony, zmieniły się nagle w marcu 2020 r., co spowodowane zostało pandemią C.-19 i wprowadzonymi w związku z nią ograniczeniami w prowadzeniu działalności gospodarczej, jak również obostrzeniami sanitarnymi powodującymi ograniczenia w przemieszczaniu się ludności, co przełożyło się także na spadek obrotów wielu firm”, a strony tego przewidzieć nie mogły⁷⁰. Natomiast wymagają wykazania tego, że spełnienie świadczenia w dotychczasowej wysokości groziłoby stronie rażącą stratą, czego w tej sprawie powódka nie uczyniła. Takie postrzeganie zastosowania art. 357¹ k.c. zasługuje na silną aprobatę, ponieważ jak zostało to wielokrotnie podkreślone, klauzula *rebus sic stantibus* jest instrumentem o charakterze wyjątkowym, co ma swoje źródło we wskazanych, także w tym artykule, założeniach ekonomicznej analizy prawa. Rozumowanie to zostało potwierdzone w innych orzeczeniach, między innymi Sądu Apelacyjnego w Krakowie, które nie dotyczyły już bezpośrednio art. 357¹ k.c. i przesłanki nadzwyczajnej zmiany stosunków⁷¹.

Z punktu widzenia efektywności i szybkości postępowania, jeśli liczba błędów sędziowskich nieznacznie wzrasta na rzecz skrócenia czasu trwania postępowania, jest to dopuszczalny, a nawet pożądany stan. Przy czym zaznaczyć należy, że wówczas dokonywanie przez sądy daleko idących uproszczeń prowadzi do licznych rozstrzygnięć nieprzystających do konkretnych spraw. Uniknąć tego można jedynie, gdy sądy wnikliwie badają poszczególne sprawy i odnoszą się do konkretnych stanów faktycznych. Choć wydłuża to czas trwania postępowań, jest to szczególnie istotne przy sprawach tak złożonych pod względem stanu faktycznego, które na pierwszy rzut oka wydają się identyczne, jak ma to miejsce w przypadku pandemii traktowanej jako nadzwyczajna zmiana stosunków.

⁷⁰ Wyrok SR w Toruniu z dnia 13 marca 2024 r., I C 1227/23, LEX nr 3721226. Choć można się zastanawiać, czy sam fakt tego, że zaistniały ograniczenia w działalności gospodarczej, jest wystarczający, aby uzasadnić zastosowanie art. 357¹ k.c. Oczywiście jest przecież, że w działalność gospodarczą wpisane zostało ryzyko straty. Podobne uzasadnienie orzeczenia — wyrok SO w Warszawie z dnia 13 lipca 2023 r., XXII GW 112/23, LEX nr 3613730: „Przepis ten mówiący o nadzwyczajnej zmianie stosunków wymaga wykazania przez podnoszącego ten zarzut rażącej straty, czyli ponadprzeciętnej, odbiegającej od typowego ryzyka wiążącego się z działalnością uprawnionej. Rażąca strata musi pozostawać w normalnym związku przyczynowym z wykonaniem umowy”.

⁷¹ „Sąd nie podawał w wątpliwość tego, że ma charakter siły wyższej, lecz do zwolnienia się od odpowiedzialności kontraktowej konieczne jest wykazanie związku przyczynowo-skutkowego pomiędzy stanem siły wyższej a brakiem możliwości wykonania zobowiązania. [...] Sąd, kierując się zasadami doświadczenia życiowego, doszedł do przekonania, że w okolicznościach niniejszej sprawy jakkolwiek w dacie podpisania umowy, tj. w dniu 15 stycznia 2019 r. można było traktować epidemię w kategoriach siły wyższej, podpisanie aneksu końcem sierpnia 2020 r., gdy pandemia SARS-CoV-2 trwała już kilka miesięcy i jej istnienie było wiedzą powszechną, wyklucza przyjęcie zaistnienia siły wyższej, jako zdarzenia, którego nie można było przewidzieć”; zob. wyrok SA w Krakowie z dnia 15 czerwca 2023 r., I ACa 537/22, LEX nr 3692504.

3.4. ARTYKUŁ 357¹ K.C. JAKO ZARZUT PROCESOWY

W uzasadnieniach wyroków sądowych po roku 2020 zostało utrzymane to, że nie można realizować kompetencji, które wynikają z art. 357¹ k.c. poprzez podniesienie zarzutu w toku postępowania sądowego⁷². Jest to sprzeczne z przedstawianym poglądem doktrynalnym w tym zakresie, który był formułowany w początkowym okresie pandemii⁷³.

Możliwość traktowania klauzuli *rebus sic stantibus* jako jednego z zarzutów procesowych wydaje się jednym z najbardziej trudnych do oceny, pod kątem ekonomiczno-prawnym, aspektów procesowych art. 357¹ k.c. Aktualna wciąż konieczność ponownego zweryfikowania korzyści i zagrożeń związanych z umożliwieniem podnoszenia takiego zarzutu procesowego wynika z obecnej sytuacji społeczno-gospodarczej, która ma charakter wyjątkowy.

Z jednej strony należy wskazać jako niewątpliwą zaletę możliwości podnoszenia art. 357¹ k.c. w formie zarzutu procesowego fakt, że uelastycznia to postępowanie, co można ocenić jako rozwiązanie efektywne ekonomicznie. Pozwala to na dostosowanie toku procesu do aktualnej sytuacji gospodarczej. Ogranicza to poziom biurokratyzacji ze względu na brak konieczności wszczęcia odrębnego postępowania, które też generuje koszty społeczne. Przede wszystkim prowadzi do zmniejszenia płynności działania sądownictwa, a tym samym do wydłużenia czasu postępowania sądowego. Pośrednio skutkuje to możliwym ogólnym spadkiem zaufania do systemu prawnego, a w szczególności sądownictwa⁷⁴. Co więcej, konieczne jest uiszczenie opłaty od pozwu oraz osobnych kosztów zastępowania przez pełnomocnika w przypadku wyboru profesjonalisty.

Ponadto nie ma jednego rozwiązania, które można przyjąć w przypadku złożenia przez jedną ze stron pozwu na podstawie art. 357¹ k.c., gdy toczy się już inne postępowanie z udziałem tych samych stron, dotyczące tego samego przedmiotu sporu. Nie w każdej toczącej się sprawie jest dopuszczalne powództwo wzajemne między innymi w sprawach gospodarczych, a klauzula *rebus sic stantibus* najczęściej znajduje

⁷² Wyrok SR w Gdyni z dnia 18 października 2022 r., I C 260/22, LEX nr 3625866. Choć można dostrzec pojedyncze orzeczenia, w których klauzula *rebus sic stantibus* jest rozpatrywana jako zarzut procesowy bez odniesienia się do dominującej linii orzeczniczej i uzasadnienia odejścia od niej (np. wyrok SR w Łodzi z dnia 7 listopada 2023 r., VIII C 705/21, LEX nr 3647974). Natomiast w tej sprawie nie została uwzględniona z uwagi na brak spełnienia przesłanek — sąd dostrzegł, że doszło do „zwiększenia kosztów prowadzonej działalności gospodarczej, w tym związanych z utrzymaniem lokalu, okoliczność ta, zwłaszcza w dobie panującej inflacji nie jest jednak niczym nadzwyczajnym i niejako jest wpisana w ryzyko teje działalności. Okoliczność ta dotyka przy tym każdego przedsiębiorcę w Polsce”.

⁷³ M. Barylska, M. Deka: *Możliwość wykorzystania...*, *op. cit.*, s. 155.

⁷⁴ Warto dostrzeżenia jest, że nawet w sprawach z powództwa opartego na art. 357¹ k.c. sąd wskazał, że wydanie wyroku „bez nieuzasadnionej zwłoki nie spowodowało, że wydany wyrok stracił swoją funkcję gospodarczą i psychologiczną”: wyrok SN z dnia 22 czerwca 1998 r., I CKN 755/97, LEX nr 1219554. Dodać można, że w wyroku zostało podkreślone, że nie budzi wątpliwości teza, iż dowodzącego konieczności waloryzacji obciąża obowiązek wykazania okoliczności wyjątkowych uzasadniających takie żądanie (art. 6 k.c.).

zastosowanie w sporach o takim charakterze⁷⁵. Zasadne jest wówczas pytanie, czy doprowadzi to do połączenia spraw do wspólnego rozpoznania, co mogłoby zredukować do minimum wskazane wyżej koszty wytoczenia odrębnego powództwa. Zgodnie z art. 219 k.p.c. jest to jedynie fakultatywne rozwiązanie — sąd nie jest w żadnym stopniu zobowiązany do połączenia spraw. Zatem jedynie w gestii sędziego pozostaje podjęcie próby zmniejszenia kosztów związanych z postępowaniem poprzez połączenie spraw do wspólnego rozpoznania. Przy czym sprawy te w dalszym ciągu charakteryzują się samodzielnością⁷⁶, co skutkuje także tym, że koszty postępowania liczone są osobno dla każdej ze spraw⁷⁷. Na marginesie dodać należy, że postępowanie główne może zostać zawieszone z urzędu ze względu na wniesienie powództwa w oparciu o klauzulę *rebus sic stantibus*, jeśli sąd uzna, że rozstrzygnięcie sprawy zależy od wyniku innego toczącego się postępowania cywilnego (art. 177 § 1 pkt 1 k.p.c.). Stwierdzenie, że rozstrzygnięcie sprawy głównej, która najczęściej może być sprawą o zapłatę, zależy od toczącego się postępowania w sprawie dotyczącej klauzuli *rebus sic stantibus*, wydaje się w takim stanie faktycznym oczywiste. Zwłaszcza że przemawiają za tym nie tylko względy celowościowe czy interesy stron, lecz także rozstrzygnięcie w sprawie w oparciu o art. 357¹ k.p.c. ma charakter prejudycjalny⁷⁸.

Mogłoby się wydawać, że traktowanie art. 357¹ k.c. jako zarzutu procesowego jest jednolicie pozytywnym rozwiązaniem z punktu widzenia ekonomicznej analizy prawa, ponieważ prowadzi do procesu szybszego, tańszego i bardziej efektywnego⁷⁹. Natomiast zasadne wątpliwości budzi dopuszczalność podnoszenia takiego zarzutu ze względu na to, że orzeczenie sądu wydane na podstawie art. 357¹ k.c. jest konstytucyjne, bowiem zmienia bądź rozwiązuje stosunek prawny⁸⁰. Zatem aby sąd mógł wydać takie orzeczenie, żądanie strony musi być zawarte w pozwie⁸¹. Ponadto można dostrzec pewne zagrożenia, które wbrew pozorom służyć będą wydłużeniu postępowania. Pozwany, który jest świadomy kosztów związanych z wytoczeniem

⁷⁵ Przed nowelizacją z 1996 r., którą uchylono art. 357¹ § 2 k.c., strona prowadząca przedsiębiorstwo nie mogła wystąpić z żądaniem oznaczenia sposobu wykonania zobowiązania lub wysokości świadczenia albo rozwiązania umowy, jeżeli świadczenie pozostawało w związku z prowadzeniem tego przedsiębiorstwa. Rozwiązanie to było szeroko krytykowane przez doktrynę. J. Gołaczyński wskazywał, że skoro samej klauzuli nadano charakter wyjątkowy, to nie ma podstaw, aby ograniczać krąg podmiotów mogących wnieść powództwo na podstawie art. 357¹ k.c.: J. Gołaczyński: *Przesłanki stosowania klauzuli rebus sic stantibus obecnie i pod rządami Kodeksu zobowiązań*, Przegląd Prawa i Administracji 1995, t. 31, s. 160–161.

⁷⁶ Nie jest dopuszczalne sumowanie wartości przedmiotu sporu w przypadku połączenia spraw do wspólnego rozpoznania, zob. m.in.: postanowienie SN z dnia 28 lutego 2013 r., IV CSK 719/12, LEX nr 1314439; postanowienie SN z dnia 29 sierpnia 2017 r., I UZ 27/17, LEX nr 2389598; postanowienie SN z dnia 7 grudnia 2017 r., V CZ 82/17, LEX nr 2428821; postanowienie SN z dnia 6 czerwca 2019 r., II CSK 624/18, LEX nr 2688852.

⁷⁷ Zwrot kosztów procesu przysługuje stronie odrębnie w każdej z połączonych spraw: postanowienie SN z dnia 3 lutego 2012 r., I CZ 164/11, LEX nr 1254636.

⁷⁸ Wyrok SN z dnia 13 czerwca 2023 r., I USKP 1/23, LEX nr 3568281.

⁷⁹ A. Sobota: *Ekonomiczna analiza ograniczenia rozprawy w postępowaniu cywilnym*, Forum Prawnicze 2014, nr 2, s. 40.

⁸⁰ J.M. Kondek: *Wpływ sytuacji...*, op. cit., s. 58.

⁸¹ Szerzej na temat dopuszczalności podnoszenia uprawnienia z art. 357¹ k.c. jako zarzutu procesowego J.M. Kondek: *Wpływ sytuacji...*, op. cit., s. 57–58.

odrębnego powództwa, nie będzie go wnosił tak często, jak mógłby podnosić zarzut procesowy, który nie wiąże się z dużym obciążeniem finansowym ani czasowym. Zatem łatwość podnoszenia takiego zarzutu może wywoływać skutek odwrotny do zamierzonego, ponieważ będzie prowadziło do zjawiska zwanego pieniactwem procesowym⁸², które jest oczywiście niepożądane na sali sądowej. Dodać można jako argument przemawiający za negatywną oceną takiego zjawiska to, że pieniactwo procesowe staje się jednym ze zjawisk, które nie tylko nie jest efektywne ekonomicznie, lecz także jest krytykowane w doktrynie i orzecznictwie. Wskazuje się jako rozwiązanie tego problemu utrzymanie kosztów sądowych na adekwatnym poziomie⁸³.

Nie sposób w tym miejscu nie wspomnieć o art. 226² k.p.c., który ma na celu ograniczenie wpływu pieniactwa procesowego na przebieg postępowania sądowego. W doktrynie wskazuje się, że działanie na zwłokę w postaci podnoszenia bezzasadnych zarzutów stanowi nie tylko działanie sprzeczne z dobrymi obyczajami, lecz także jest formą nadużycia prawa procesowego⁸⁴. Stosowanie sankcji wskazanych w art. 226² k.p.c. może stanowić pewną próbę wyważenia zwiększenia szybkości postępowania z ograniczeniem pieniactwa procesowego w toku postępowania. Konsekwencje o charakterze finansowym wydają się adekwatnym odpowiednikiem kosztów związanych z zainicjowaniem odrębnego procesu. Choć zastanawiające pozostaje to, czy każdy z zarzutów procesowych powinien podlegać opłacie, co byłoby jeszcze bardziej skutecznym zniechęceniem do podnoszenia zarzutów procesowych bez pogłębionej analizy jedynie w celu prowadzenia procesu o charakterze „pieniactwa”. Problem ten zasługuje na odrębną analizę, natomiast w przypadku zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus* po roku 2020 wydaje się, że należałoby dać pierwszeństwo maksymalnemu usprawnieniu postępowania sądowego, co nie tylko można określić jako efektywne ekonomicznie, ale co także znajduje odzwierciedlenie w orzecznictwie Sądu Najwyższego i Trybunału Konstytucyjnego.

4. WNIOSKI

Artykuł ten stanowi potwierdzenie tego, że ekonomiczna analiza prawa stanowi narzędzie nadzwyczaj pomocne w zakresie oceny skutków przyjętych regulacji

⁸² Natomiast samo rozróżnienie zarzutu „pieniactwa” od zarzutu mającego oparcie w stanie faktycznym i prawnym jest trudne do rozróżnienia — instrumentem stanowiącym próbę zapobieżenia pieniactwu jest wprowadzony w 2019 r. art. 203¹ k.p.c. stawiający wymagania osobom podnoszącym zarzut potrącenia. Przy czym skuteczność tego rozwiązania zasługuje na odrębną analizę.

⁸³ L. Jamróz: *Prawo do sądu a zjawisko pieniactwa sądowego* (w:) *Dookoła Wojtek...: księga pamiątkowa poświęcona Doktorowi Arturowi Wojciechowi Preisnerowi*, pod red. R. Balickiego, M. Jabłońskiego, Wrocław 2018, s. 500. Wyrok SN z dnia 20 grudnia 2017 r., III KK 203/17, OSNKW 2018, nr 4, poz. 29; wyrok TK z dnia 17 listopada 2008 r., SK 33/07, OTK-A 2008, z. 9, poz. 154; wyrok TK z dnia 30 marca 2004 r., SK 14/03, OTK-A 2004, z. 3, poz. 23.

⁸⁴ A. Laskowska-Hulisz: *Sprzeczność czynności procesowych z dobrymi obyczajami a nadużycie uprawnień procesowych*, Prawo i Więź 2020, nr 3, s. 22.

prawnych, a w konsekwencji tworzonych na jej podstawie poglądów doktryny i judykatury. W artykule tym została przeprowadzona po raz pierwszy ocena efektywności ekonomicznej stanowisk prezentowanych w doktrynie i orzecznictwie w oparciu o art. 357¹ k.c. w sytuacji granicznej, gdy dotychczasowe założenia o stabilności systemu przestały być aktualne. Bowiem w przypadku rozwiązań prawnych silnie związanych z ukształtowaniem rynku, a także sytuacją gospodarczą metoda badawcza, którą jest ekonomiczna analiza prawa, staje się nad wyraz przydatna, niestety jeszcze nie tak szeroko eksplorowana w pracach polskich badaczy.

Na szczególną uwagę zasługuje to, że nie jest możliwa analiza przyjętego w polskim systemie prawnym rozwiązania w oderwaniu od kontekstu historycznego. Zaznaczyć należy, że występuje spójność pomiędzy stanowiskiem judykatury w latach 40. ubiegłego wieku a obecnym po roku 2020, zwłaszcza gdy zauważy się silny nacisk na nominalizm.

Na aprobatę bez wątplenia zasługuje linia orzecznicza, która wskazuje na pewną stopniowalność inflacji czy wahań kursów walut. Tylko elastyczne podejście, bez automatyzmu decyzyjnego sędziów, pozwala zwiększyć efektywność ekonomiczną. Bezrefleksyjne oddalenie powodztw odnoszących się do stanu faktycznego, który obejmuje ponadprzeciętną inflację czy wysokie wahania kursów walut, prowadzi jedynie do wydawania orzeczeń nieefektywnych ekonomicznie. Stanowisko to znajduje odzwierciedlenie w doktrynie — Adam Brzozowski opowiada się za „szerokim rozumieniem przesłanki nadzwyczajności, która powinna obejmować wszelkie istotne zmiany o znacznym ich natężeniu”⁸⁵. Również uważam, że rozumienie nadzwyczajnej zmiany stosunków powinno ulec zmianie ze względu na sytuację społeczno-gospodarczą po 2020 r. Wykładnia tego przepisu powinna stać się bardziej liberalna, co umożliwiłoby jego łatwiejsze stosowanie w obecnej sytuacji społeczno-gospodarczej⁸⁶. Zwłaszcza że zgodnie z trafnym wnioskiem Zdzisła-

⁸⁵ A. Brzozowski: *Wpływ zmiany...*, op. cit., nb 121. Autor wskazuje, że „unormowanie polskiego Kodeksu cywilnego wydaje się dziś mocno przestarzałe, a jego zachowawcza wykładnia proponowana przez część przedstawicieli doktryny i przyjmowana w licznych orzeczeniach sądowych nie odpowiada potrzebom obrotu cywilnoprawnego”, *ibidem*, nb 288. Podobny argument w oparciu o prace A. Brzozowskiego wskazuje R. Strugała: „brzmienie art. 357¹ k.c. zmieniło się jednak nieco w stosunku do brzmienia jego pierwowzoru i to w sposób uzasadniający wniosek, że chodziło o zliberalizowanie podstaw stosowania klauzuli *rebus sic stantibus* (rezygnacja z przykładowego katalogu)”, zob. R. Strugała: *Perspektywa zmian regulacji dużej klauzuli rebus sic stantibus (art. 357¹ k.c.): uwagi na tle projektu przygotowanego na zlecenie Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego*, Transformacje Prawa Prywatnego 2012, nr 1, s. 78. Powołując się na pogląd Brzozowskiego, wnikliwie i trafne uzasadnienie przemawiające za odejściem od wąskiej interpretacji zaprezentował J. Rajski. Wskazał na to, że poprzez ingerencję w stosunek zobowiązaniowy można zapobiec jego „procesowi rozkładu”. Podkreśla on, że do głównych zasad prawa kontraktowego należy chronienie zobowiązań kontraktowych „przed niebezpieczeństwem ich degeneracji i upadku przy uwzględnieniu podstawowych wartości, takich jak: sprawiedliwość i uczciwe postępowanie w stosunkach kontraktowych. Służy on umocnieniu bezpieczeństwa obrotu w warunkach głębokich zaburzeń gospodarczych, społecznych i politycznych niszczących wszelkie więzi kontraktowe”: J. Rajski: *Z problematyki funkcjonowania zasady pacta sunt servanda i klauzuli rebus sic stantibus we współczesnym klimacie gospodarczym*, Przegląd Prawa Handlowego 2010, nr 3, s. 6.

⁸⁶ Odrębne stanowisko przedstawił A. Szumański, twierdząc, że przyjęcie rozszerzającego określenia zakresu zdarzeń umożliwiającego zastosowanie art. 357¹ k.c. prowadziłyby do zawierania umów w sposób lekkomyślny,

wa Gawlika w przypadku zastosowania klauzuli *rebus sic stantibus* nie jest konieczne orzekanie na zasadzie „wszystko albo nic”, a sąd może przyznać stronom odpowiednie w danych nadzwyczajnych okolicznościach adekwatne ulgi⁸⁷.

Dopiero na przestrzeni kolejnych lat, gdy pandemia, inwazja zbrojna czy szybko postępująca inflacja stanowiąc będą zmiany o charakterze nienadzwyczajnym i staną się łatwe do przewidzenia, zastanowić się można na nowo, czy właściwsze byłoby stosowanie wykładni zawężającej. Zwłaszcza że ustawodawca posłużył się niedookreślonym sformułowaniem „nadzwyczajna zmiana stosunków” i pozwala, aby znaczenie tej przesłanki nadało orzecznictwo, co zdaniem Z. Gawlika umożliwia stosowanie art. 357¹ k.c. w sposób w pełni dostosowany do konkretnych okoliczności społeczno-gospodarczych⁸⁸. Uzasadnienie to w pełni zasługuje na aprobatę.

Rozwiązaniem korzystnym z punktu widzenia efektywności ekonomicznej jest jednak generalnie rygorystyczne podejście sądów do argumentacji strony powodowej przemawiającej za zastosowaniem w konkretnej sprawie art. 357¹ k.c. Nie oznacza to natomiast wąskiego rozumienia przesłanki „nadzwyczajnej zmiany okoliczności”, ale jedynie adekwatny poziom uzasadnienia, uniemożliwiający podejmowanie decyzji przez sędziów w sposób zautomatyzowany; sposób ten został poddany krytyce w artykule. Bowiem w przypadku rozwiązania o charakterze wyjątkowym, którego nadużycie doprowadziłoby jedynie do zachwiania fundamentu prawa zobowiązaniom, jakim jest zasada *pacta sunt servanda*, wymagania sądów co do precyzji i adekwatnego udowodnienia spełnienia przesłanek klauzuli *rebus sic stantibus* są w pełni uzasadnione.

Natomiast zastanawiające pozostaje umożliwienie traktowania klauzuli *rebus sic stantibus* jako zarzutu procesowego. Nawet gdyby dochodziło do nadużycie stosowania takiego zarzutu przez pozwanych, to z punktu widzenia czasu trwania postępowania jest to rozwiązanie i tak korzystniejsze od wytyczenia odrębnego powództwa. Zwłaszcza że w przypadku odrębnego powództwa koszty postępowania są liczone osobno. Zatem biorąc pod uwagę sytuację społeczno-gospodarczą po 2020 r., dopuszczenie podnoszenia zarzutu w oparciu o art. 357¹ k.c. służyłoby pożądanemu usprawnieniu postępowań sądowych i byłoby rozwiązaniem korzystnym. Natomiast należy mieć na względzie, że dopuszczalność podnoszenia takiego zarzutu budzi poważne wątpliwości teoretyczne ze względu na konstytutywny charakter orzeczenia sądu wydanego na podstawie art. 357¹ k.c. Zatem konieczna byłaby zmiana brzmienia art. 357¹ k.c. bądź nowelizacja kodeksu po-

co skutkowałoby powstaniem stanu niepożądanego gospodarczo. Pogląd ten został zaprezentowany jako odpowiedź na postulat A. Brzozowskiego, aby sformułowanie „nadzwyczajna zmiana stosunków” zmienić na „istotna zmiana stosunków”: A. Szumański: *Renegocjacja umów w międzynarodowym obrocie gospodarczym. Studium prawnoporównawcze*, Kraków 1994, s. 235.

⁸⁷ Z. Gawlik: *Klauzula rebus sic stantibus w znolizowanym Kodeksie cywilnym*, Nowe Prawo 1990, nr 10–12, s. 48.

⁸⁸ Z. Gawlik: *Nadzwyczajna zmiana stosunków jako przesłanka modyfikacji lub rozwiązania umowy*, Monitor Prawniczy 1995, nr 3, s. 66.

stępowania cywilnego umożliwiającą podniesienie klauzuli *rebus sic stantibus* jako zarzutu procesowego.

BIBLIOGRAFIA

- Bańczyk W.: *Alokacja ryzyka zmiany okoliczności podczas wykonywania długoterminowej umowy o dzieło i o roboty budowlane — w kierunku umowy rozwijającej się*, Kraków 2017.
- Barylska M., Deka M.: *Możliwość wykorzystania klauzuli rebus sic stantibus dla ochrony stron stosunków zobowiązaniowych dotkniętych skutkami pandemii wirusa SARS-CoV-2*, *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Iuridica* 2021, nr 97, s. 143–156.
- Bełdowski J.: *WIBOR. Praktyczne uwagi prawne i ekonomiczne*, Warszawa 2023.
- Brzozowski A.: *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania (w:) System prawa prywatnego*, t. 6, *Prawo zobowiązań — część ogólna*, pod red. A. Olejniczaka, Warszawa 2023, nb 36, 121, 288.
- Brzozowski A.: *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania. Klauzula rebus sic stantibus*, Warszawa 2014.
- Brzozowski A.: *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania w dobie pandemii — o konieczności zastosowania nadzwyczajnych środków*, *Studia Prawa Prywatnego* 2020, z. 2, s. 3–17.
- Chyla Ł.: *Problematyka wpływu zmiany stosunków na wykonanie zobowiązań w świetle art. 357¹ k.c.*, *Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ* 2017, nr 9, s. 14–28.
- Cooter R., Ulen T.: *Ekonomiczna analiza prawa*, Warszawa 2009.
- Czub K. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, pod red. M. Bałwickiej-Szczyrby, A. Sylwestrzak, LEX/el. 2024, art. 357¹, pkt 7.
- Gawlik Z.: *Klauzula rebus sic stantibus w znowelizowanym Kodeksie cywilnym*, *Nowe Prawo* 1990, nr 10–12, s. 36–52.
- Gawlik Z.: *Nadzwyczajna zmiana stosunków jako przesłanka modyfikacji lub rozwiązania umowy*, *Monitor Prawniczy* 1995, nr 3, s. 65–68.
- Gołaczyński J.: *Przesłanki stosowania klauzuli rebus sic stantibus obecnie i pod rządami Kodeksu zobowiązań*, *Przegląd Prawa i Administracji* 1995, t. 31, s. 151–161.
- Gorczyński G.: *Klauzula rebus sic stantibus w XXI wieku (w:) Współczesne problemy prawa zobowiązań*, pod red. A. Olejniczaka, J. Haberko, A. Pyrzyńskiej, D. Sokołowskiej, Warszawa 2015, s. 186–212.
- Jamróz L.: *Prawo do sądu a zjawisko pieniąctwa sądowego (w:) Dookoła Wojtek...: księga pamiątkowa poświęcona Doktorowi Arturowi Wojciechowi Preisnerowi*, pod red. R. Balickiego, M. Jabłońskiego, Wrocław 2018, s. 495–504.

- Kondek J.M.: *Wpływ sytuacji kryzysowych na stosunki cywilnoprawne*, Warszawa 2020.
- Lackoroński B.: *Klauzula rebus sic stantibus a odpowiedzialność ex contractu*, Medium 2012, nr 3, s. 65–74.
- Laskowska-Hulisz A.: *Sprzeczność czynności procesowych z dobrymi obyczajami a nadużycie uprawnień procesowych*, Prawo i Więź 2020, nr 3, s. 9–40.
- Leśniawska-Językowska M.: *Klauzula rebus sic stantibus na podstawie art. 357¹ kc — praktyczne problemy jej zastosowania. Wnioski de lege ferenda*, Zeszyty Naukowe Akademii Górnośląskiej 2023, nr 9, s. 211–222.
- Lisicki B.: *Wpływ uwolnienia kursu franka szwajcarskiego na krótkoterminowe stopy zwrotu z notowań akcji banków na GPW w Warszawie*, Przedsiębiorstwo & Finanse 2018, nr 1, s. 47–61.
- Longchamps de Berier L.: *Zobowiązania*, Lwów 1938.
- Machnikowski P. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, Legalis 2023, art. 357¹, pkt II.2.
- Mackaay E.: *History of Law and Economics* (w:) *Encyclopedia of Law and Economics*, vol. I, *The History and Methodology of Law and Economics*, eds. B. Bouckaert, G. De Geest, E. Elgar, Cheltenham 2000.
- Mataczyński M., Saczywko M. (w:) *Kodeks cywilny*, t. II, *Komentarz do art. 353–626*, pod red. M. Gutowskiego, Legalis 2022, art. 357¹, nb 26.
- Mercuro N., Medema S.G.: *Economics and the Law: From Posner to Postmodernism and Beyond — Second Edition*, New Jersey 2006.
- Metelska-Szaniawska K., Beldowski J.: *Law & Economics — geneza i charakterystyka ekonomicznej analizy prawa*, Bank i Kredyt 2007, s. 51–69.
- Michałowicz A.: *Koronawirus a klauzula rebus sic stantibus: skuteczne remedium czy martwy przepis?*, <https://www.rp.pl/abc-firmy/art796181-koronawirus-a-klauzula-rebus-sic-stantibus-skuteczne-remedium-czy-martwy-przepis> (dostęp: 16 czerwca 2024 r.).
- Morek R. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. serii K. Osajdy i W. Borysiaka, Legalis 2024, art. 357¹, pkt 3.
- Pomaskow J.: *Ekonomiczna analiza prawa — alternatywa dla głównego nurtu ekonomii*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Współczesne Problemy Ekonomiczne. Globalizacja. Liberalizacja. Etyka 2015, nr 11, s. 209–216.
- Rajski J.: *Z problematyki funkcjonowania zasady pacta sunt servanda i klauzuli rebus sic stantibus we współczesnym klimacie gospodarczym*, Przegląd Prawa Handlowego 2010, nr 3, s. 4–9.
- Robaczyński R.: *Z problematyki gospodarczej niemożliwości świadczenia*, Kwartalnik Prawa Prywatnego 1993, z. 2, s. 141–152.
- Robaczyński R.: *Sądowa zmiana umowy*, Warszawa 1998.
- Rowley Ch.K.: *Public Choice and the Economic Analysis of Law* (w:) *Law and Economics*, ed. N. Mercuro, Boston 1989.

- Schäfer H.B., Ott C., Beldowski J.: *Ekonomiczna analiza prawa cywilnego*, t. 1, *Zagadnienia ogólne i prawo umów*, Warszawa 2024.
- Siwiec K.: *Sytuacja prawna stron stosunku najmu w czasie trwającej pandemii*, *Nieruchomości* 2020, nr 5, s. 8–11.
- Smyk M.: *Klauzula rebus sic stantibus a tzw. gospodarcza niemożliwość świadczenia*, *Monitor Prawniczy* 2001, nr 14, s. 735–739.
- Sobota A.: *Ekonomiczna analiza ograniczenia rozprawy w postępowaniu cywilnym*, *Forum Prawnicze* 2014, nr 2, s. 38–45.
- Stelmach J., Załuski W., Brożek B.: *Dziesięć wykładów o ekonomii prawa*, Warszawa 2007.
- Strugała R.: *Perspektywa zmian regulacji dużej klauzuli rebus sic stantibus (art. 357¹ k.c.): uwagi na tle projektu przygotowanego na zlecenie Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego*, *Transformacje Prawa Prywatnego* 2012, nr 1, s. 77–89.
- Strugała R.: *Realizacja uprawnienia do żądania ukształtowania zobowiązania umownego na podstawie klauzuli rebus sic stantibus (art. 357¹ k.c.)*, *Palestra* 2021, z. 4, s. 54–69.
- Szczerbowski J.J.: *Efektywność prawa umów. Rola sądów*, *Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II* 2019, nr 3, s. 485–495.
- Szumański A.: *Renegocjacja umów w międzynarodowym obrocie gospodarczym. Studium prawnoporównawcze*, Kraków 1994.
- Ślusarek T.: *Ingerencja sądu w stosunek zobowiązaniowy poprzez zastosowanie klauzuli rebus sic stantibus*, *Problemy Nauk Prawnych. Z Aktualnych Zagadnień Prawa Karnego, Cywilnego i Administracyjnoprawnych* 2023, t. 16, s. 22–41.
- Tanajewska R.: *Klauzula rebus sic stantibus w prawie zamówień publicznych a problematyka stosowania kar umownych*, *Studia Prawnoustrojowe* 2017, t. 38, s. 119–131.
- Tropaczyński A.: *Gospodarcza niemożliwość świadczenia*, *Przegląd Sądowy* 2004, nr 3, s. 49–74.
- Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań z uwzględnieniem ostatecznego tekstu kodeksu w opracowaniu głównego referenta Prof. Romana Longchamps de Berier. Art. 239–293*, Warszawa 1936.

Słowa kluczowe: ekonomiczna analiza prawa, prawo zobowiązań, klauzula *rebus sic stantibus*, orzecznictwo sądowe, efektywność ekonomiczna prawa.

ZUZANNA KLUSEK

THE *REBUS SIC STANTIBUS* CLAUSE — AN ECONOMIC
AND LEGAL UNDERSTANDING OF AN EXTRAORDINARY
CHANGE IN RELATIONS IN THE FACE
OF POST-2020 SOCIO-ECONOMIC CHANGE

S u m m a r y

Events such as the SARS-CoV-2 pandemic, persistently rising inflation and wars are reflected not only in social and political life, but also in economic transactions. This complicates the prediction of the effects of contracts and fulfilling them often negatively impacts at least one party involved. This research aims to determine whether instruments like the *rebus sic stantibus* clause, outlined in Article 357¹ of the Civil Code, can effectively mitigate the adverse effects of contracts. The analysis will be conducted through the lens of Law & Economics, with a focus on the practical application of Article 357¹ in Polish jurisprudence.

In the first part of the article, certain general assumptions and theses stemming from Law & Economics are examined. Of particular importance to the discussion is economic efficiency in the Pareto sense, which is closely linked to the bargaining model. This section concludes with an explanation, based on the bargaining model, of the requirements posed by economic analysis of law regarding obligations law, including the existence of the *clausula rebus sic stantibus*.

The second part of the article conducts a dogmatic analysis of Article 357¹ of the Civil Code using tools from Law & Economics. This section also covers the general assumptions of the *rebus sic stantibus* clause and predictions regarding its application presented by representatives of legal sciences at the onset of the pandemic. Special attention is given to post-2020 jurisprudence related to the *rebus sic stantibus* clause. To structure the discussion, the article will be divided into four parts: inflation, currency fluctuations, the pandemic, and Article 357¹ as a procedural demurrer. The discussion will also include the history of the *rebus sic stantibus* clause in the Polish legal system. The article will also explore alternative solutions that can substitute for the *rebus sic stantibus* clause. This paper aims to formulate preliminary conclusions about the understanding of extraordinary changes in circumstances after 2020 and assess whether the solutions currently adopted by courts are economically effective.

Key words: Law & Economics, contract law, *rebus sic stantibus* clause, judicial decisions, economic efficiency of law.